

ЕТНО-СЕЛА И КУЛТУРНИ ИДЕНТИТЕТ

МИЛОВАН М. МИТРОВИЋ*

С а ж е т а к. – У овом раду се указује на потребу очувања аутентичног културног идентитета локалних сеоских средина у околностима комерцијалне промоције тзв. *етничких села* у Србији. Основна претпоставка је да тзв. *етничка села* у Србији настају стихијски и помодарски, са све раширенијом појавом преуређења старих или изградњом нових објеката у сеоским срединама који често одударају од локалне градитељске и друге културне традиције.

У закључку се разматрају разне мере алтернативне културне политике којима би се економско-комерцијални интереси власника објеката и градитељских целина које се означавају као етно-села, усагласили са националним, регионалним и локалним културним моделима и вредностима које имају идентитетски значај.

Кључне речи: етно-села, културни идентитет, сеоска култура, одрживи развој

Израз „етно-села“ се све чешће користи у јавној комуникацији за означавање преуређених старих или новоизграђених објеката у сеоским срединама који више или мање одражавају или имитирају локалну културну традицију. Њихова примарна намена је комерцијална и везана је за све раширенију туристичко-угоститељску делатност у приватном сектору привреде. Потребно је нагласити појмовно-термиолошку разлику између тако схваћених етно-села и јавних културних институција које представљају музеје на отвореном простору, било да се они налазе у селима или у градовима. Та разлика мора се имати у виду, како у стручном и јавном дискурсу, тако и у различитим секторским политикама локалног и руралног развоја.

Овде је реч о етно-селима као просторима и приватним објектима са примарном комерцијалном наменом и проблемима који настају у настојањима да се, уз економски интерес приватних власника, посредно

---

* Универзитет у Београду, Правни факултет; e-mail: milovanm@ius.bg.ac.rs

промовишу вредности локалне и традиционалне културе које су идентитетског значаја. У првом реду ради се о традиционалној сеоској култури која је по свом социјалном бићу таква да се најлакше може сагледати у конкретном локалном амбијенту, између осталог, и посредством таквих објеката и преуређених простора који се означавају као етно-села, етно-куће, етно-ресторани, етно-хотели, етно-салаши, етно-збирке старих алата, оруђа, покућства, намештаја, одеће и свега другог што је некад било везано за традиционални начин живота у селу, али и у граду.

Термиолошки префикс „етно“ уобичајен је у јавној комуникацији за означавање онога што је старо и традиционално у свакодневном начину живота: рада, становања, градитељства, комуникације, исхране, облачења, духовног и верског живота, уметничког изражавања, забаве, провођења слободног времена – понајвише у селу, али и у граду. У свему томе, са етничким идентитетом стварно је повезано само оно што је јединствено и као такво представља специфично својство неке посебне етничке заједнице, по чему се она разликује од других себи сличних социјалних групација. Иако веома важан аспект ширег културног идентитета, етнички идентитет је само један његов слој, који је у селу само лакше видљив него у граду. Градске (урбане) културе су међусобно сличније него сељачке и сеоске (руралне), мада и ове друге имају доста структурно-функционалних сличности и поред фолклорних специфичности на појавном (феноменолошком) плану.

Сеоска култура је изузетно важан унутарњи, значењски и духовни елемент сеоског начина живота који увек има и своју материјалну страну. Сачињавају је колективна *веровања, усвојена искуства (вештине), елементарно здраворазумско знање, традиционалне вредности и правила понашања* и све што представља материјализоване еманиције наведених духовних творевина. Вредности, које осмишљавају, и норме (правила) која уређују друштвене односе, повезани и усклађени међусобно граде *обрасце сеоске културе* који управљају целокупним друштвеним животом појединаца и група у селу, било да се он одвија према њима или да од њих на неки начин одступа (као већа или мања социјална девијација). Обрасци сеоске културе одређују начин рада, становања и комуникације између појединаца и група у селу и села са ширим друштвом. У тим друштвеним процесима настају специфичне материјалне и духовне творевине, од оружја и оруђа, разних алата и средстава рада, преко саобраћајних средстава, изграђених станишта, одевних предмета, прехрамбених намирница, до сеоских установа, колективних представа и локалних културних манифестација.

Роберт Редфилд (*Robert Redfield*) развија културалистички приступ селу и сељаштву и у том контексту указује на разлике сеоске и градске културе. Сељацима су антипод племство и грађанство, а сеоској народној култури урбана култура. Култура сеоске заједнице није аутономна и ау-

таркична, већ је увек део неке шире цивилизације. Свако цивилизовано друштво, које није „архајско“, примитивно и трибалистичко, има у себи „високу“ и „ниску“ (приземну) културу, које почивају на „великој“ и „малој“ традицији. „Висока“ култура и „велика“ традиција су систематизоване и апстрактне, њих стварају и писмено преносе интелектуалне мањине. Сељаштво је у свим друштвима носилац „ниске културе“ и „мале традиције“ која је конкретна, несистематизована и спонтано уобличена под утицајима „високе културе“ и аутохтоних утицаја. Са теоријског становишта основно је питање како се две културе додирују и прожимају, како међусобно комуницирају у оквиру целине цивилизације којој припадају и како све једна на другу утичу (Redfield, 17–25).

Брзе друштвене промене савременог села огледају се понајвише у променама начина живота оних који у селима живе, раде и међусобно комуницирају у својим свакодневним односима. У савременим селима убрзано се разара и топи онај релативно монолитни друштвено-културни образац традиционалног сељачког живота, а са њим нестаје и сељаштво као јединствен социјални слој који је такав начин живота обликовао, носио кроз историју и све време конкретно живео.

Сељаштво се брзо статистички смањује у индустријском друштву, али, ипак, нигде сасвим не нестаје. И у индустријски најразвијенијим и друштвено најмодернијим земљама још увек постоји сељаштво, као релевантан друштвени слој и социјално-културни тип. Разумљиво је да се ту ради о измењеном, осавремењеном и модернизованом сељаштву, али још увек реч је о сељаштву. Уосталом, мењају се све социјалне категорије (слојеви и типови), па ни сељаштво не може бити некакав изузетак и остати „окамењено“ и онда кад се све око њега мења.

У индустријски развијеним и високо урбанизованим друштвима сељак постаје „фармер“, професионални пољопривредник, стручно образован и специјализован робни произвођач, предузетничког менталитета и модерних погледа на свет. Ако такав и даље *сам ради на своме њосегу са члановима своје њородице* онда се за њега још може рећи да је „сељак“. Он је „сељак“, чак и кад ништа друго код њега више није типично „сељачко“, ако оно главно јесте. Главно су *њривајџини земљџини њосед и њородична орјанизација њољојривреде* – и то само ако су једно са другим нераздвојно повезани.

У том смислу и у најразвијенијим земљама постоје, а вероватно ће још дуго постојати, они друштвени чиниоци који својим деловањем омогућују репродуковање оног главног и других пратећих „сељачких“ социо-културних образаца: (1) рада на своме поседу, својим средствима и са члановима своје породице; (2) становања у сопственој породичној кући; (3) непосредног комуницирања у малој локалној заједници, која (4) има свој културни идентитет, јер ствара своје особене облике деловања, понашања,

мишљења и веровања. Тако и у развијеним индустријским друштвима, без великог броја сељака и без сељаштва као масовног друштвеног слоја, опстаје „сељачко“: обично као атрибут и ознака за низак и периферан друштвени положај, за маргиналне друштвене улоге, за неорганизоване и спонтано настале друштвене групе, за локалну организацију и традиционалну вредносну оријентацију – не само у селу него и у приградским и градским насељима, како малим, тако и великим.

У савременим индустријским, постиндустријским и урбаним друштвима, масовне културе и отуђених и остварених међуљудских односа, у новије време постаје уочљив „идеолошки заокрет“ ка оживљавању локалних, регионалних и социо-културних разноликости које се доживљавају као важне одреднице *локалној културној идентичности* појединаца и друштвених група који не пристају на утапање у једноличну масу великог глобалног друштва. За такве друштвене актере село није фрустрирајући социјални простор са којег нису успели да утекну и где још налазе најнужније услове за одржавање своје егзистенције, него би могао да буде вредносни избор, пожељна животна средина у којој остварују прижељкивани квалитет свога живота и виде одрживу перспективу за себе и своје потомке. Индустријска урбана култура донела је многе угодности човеку, али је веома оштетила природу. Сеоски простор у индустријски развијеним земљама више „није ни налик на чисту природу“. Он служи углавном (1) као регенеративна област загађених метропола, (2) као рекреациона област урбаних становника, (3) као простор за насељавање „нејаких делова популације“ и (4) за велику инфраструктуру (саобраћајнице и енергетске погоне). (Mendras, 211)

Анри Мендрас (*Henri Mendras*) истиче да су село и сељаци показали „изненађујућу виталност и трајност“, упркос свему што их је снашло у индустријском друштву западне цивилизације. Данас се то друштво „окреће против сељаштва из којег је произашло и беспризивно га осуђује, јер не може трпјети побуну против своје рационалности. Данас се на Западу назире крај сељака у овдје прецизно одређеном смислу. Међутим, на остатку планете индустријализација истовремено узрокује ренесансу, јачање, а понекад и појаву сељаштва... Да ли то значи да се ликвидација сељака више неће поновити?“ (Мендрас, с. 280)

Мендрас се пита постаје ли, можда, тек у најразвијенијим модерним постиндустријским друштвима, унеколико реална стара „неорустикална утопија“ о малом месту у којем се лепо и квалитетно живи и аутономним социјалним колективитетима који сами собом управљају и задовољавају своје најважније егзистенцијалне потребе – од материјалних и економских, до духовних и културних у ужем смислу те речи. Проблеми са свим утопијама, па и са овом „неорустикалном“, углавном наступају онда када се

оне идеолошки инструментализују и користе за пренебрегавање стварних животних проблема с којима се људи који живе у селима свакодневно суочавају, а нарочито ако се притом локални и глобални актери усмеравају на споредни колосек јавног деловања и палијативне мере разних секторских политика, па и оних које се непосредно тичу аграрног и руралног развоја.

Заиста, велико је и отворено питање да ли је могуће развити индустрију и пољопривреду, а не разорити природу? Или, како се Мендрас пита, може ли се индустрија тако „посељачити“ да нова техника не разори „социјалну традицију“ највећих сељачких цивилизација? Може ли ново долазеће постиндустријско друштво да се ослободи зала индустријског друштва? Или је све то само још једна у низу „неорустикалних утопија“ којима многи људи и данас подлежу? Питања је више него одговора. Али и питања и одговори имају своје место и улогу у духовном и свеукупном животу људи, па самим тим и у науци о човеку и друштву. Неопходно би било само да се сва наведена питања, било да су утопијског или реалистичког порекла и карактера, а нарочито одговори на њих, ослободе идеолошког контекста и критички протумаче као подстицајне идеје за алтернативни и одрживи економски и социо-културни (дакле, интегрални) развој модернизованих сеоских средина.

Неке старије утопијске идеје већ се делимично уважавају приликом дефинисања разних модела просторног планирања или модела руралног и регионалног развоја у развијеним земљама. Други је проблем (који, ипак, чини утопијском целу ову замисао) то што се стварни рурални и урбани развој у великој већини мање развијених индустријских друштава много више одвија спонтано и стихијски него плански. То, пак, не значи да су код неразвијених планови немогући и мање потребни, већ је сасвим обрнуто. Као и код најразвијенијих друштава, ако се конструишу одрживи развојни модели села и мање развијених средина, требало би, поред објективних предуслова развоја, да укључе и неке идеје и вредности које афирмишу овакве и сличне „неорустикалне утопије“. Битно је само да у таквим плановима, моделима и пројектима, поред глобалних, буду афирмисани и заштићени и локални интереси сеоских средина и њихових житеља. Из тога нужно следи да би у њиховом концептуализовању, организовању и практичном спровођењу морали, што год је више могуће, да учествују и локални актери – иако им је у сваком случају неопходна глобална системска подршка.

Некад је висока господа у сеоским просторима за себе градила дворце, виле и летњиковце, бање за своје лечење, одмор и уживање, а сељаци су им служили, најпре као бесплатна, а касније као најјефтинија послуга. Касније, боље стојећи грађани, а данас и они који припадају средњим грађанским слојевима, по селима граде викенд-куће за недељни и годишњи одмор. У последње време и они који у селима немају своје викендице,

као туристи су почели масовније да долазе у села на одмор који једнима прија због „лепе природе“, а другима због јефтине „здраве хране“, пића и простосрдачне послуге.

Тако се данас, више политички и пропагандно него системски, промовишу најразноврснији пројекти тзв. сеоског туризма и у Србији. Све њих обавезно прати префикс „етно“ – села, ресторана, куће, хране, пића – који би сеоском туризму омогућио да постане тобожњи ослонац „одрживог руралног развоја“ у околностима у којима $\frac{1}{4}$ села у Србији демографски одумири, а пољопривреда посрће на за нас прерано отвореном европском тржишту, у неравноправној конкуренцији са високосубвенционисаном пољопривредом богатих држава. Неодговорно се пренебрегава општепозната чињеница да сеоски туризам нигде није нити стварно може да буде основни, иако би ваљало да буде макар помоћни пројекат руралног развоја у Србији – као што је то случај и у свим другим нама сличним земљама. У поменутих неповољним структурним, системским и политичким условима за данашње српско село и пољопривреду, сеоски туризам у Србији, било да носи префикс „етно“ или „еко“ или да се уз њега пропагандно „закаче“ оба префикса – без озбиљне и обилне системске потпоре остаје или утопијска или идеолошка пројекција – а вероватно и једна и друга. То значи да атрактивну туристичку понуду може да пружи само свестрано развијено и довољно модернизовано (не и урбанизовано) село. Села у Србији данас нису таква и зато је неопходна критичка анализа реално веома неповољних системских околности у којима се промовишу, покрећу и гурају разни „спасоносни етно-пројекти“ у српском селу које демографски нестаје.

Демографски гледано, становништво Србије у целини је све старије и сваке године се све више смањује, зато што се смањује број склопљених бракова и број рођене деце, а повећава морталитет и одсељавање у градове и иностранство. Ово се у највећој мери односи на села, а нарочито на она у брдско-планинским и пограничним подручјима која су већ више од пола века изложена све већој депопулацији, сенилизацији и социјалној девастацији у сваком погледу.

У јужним подручјима Србије (у регионима Западна Србија и Шумадија, Јужна и Источна Србија, у којима се углавном налазе села која се сматрају брдско-планинским) према резултатима пописа становништва 1948. било је само 12 села са мање од 50, а 62 са мање од 100 становника. Од 1981. године пражњење (депопулација) села се нагло убрзава тако да је у јужним регионима било 69 села са мање од 50 и 210 села са мање од 100 становника, да би тај број по последњем попису (2011) порастао до забрињавајућих 546 села са мање од 50 и 447 села са мање од 100 становника.

У северном развијенијем делу Србије (Војводина и Београд) таквих насеља (села) је много мање и сва су углавном у пограничним подручјима:

1961. године било је 2 села са мање од 50 и 1 село са мање од 100 становника, да би их 2011. било 5 са мање од 50 и 8 са мање од 100 становника. Све заједно нам показује да у Србији (без података за Косово и Метохију) према Попису 2011. од 4.542 насеља која се статистички разврставају у неградска („остала“), а стварно су сеоска, 1006 насеља има мање од 100 становника, стално се смањује и практично одумире, од чега је огромна већина таквих насеља у брдско-планинским подручјима (забележено их је 993).

Демографски подаци су синтетички показатељи огромних регионалних разлика и превеликих развојних неједнакости између Севера и Југа Србије и између равничарских и брдско-планинских региона и као такви су главна чињеничка основа за сва друга научна разматрања и све секторске политике на државном, регионалном и локалном нивоу. Пошто је свако село по дефиницији друштвено маргинална средина то суштински одређује облик и врсту његовог друштвено-економског и културног развоја. Реч је о тзв. *зависном развоју* који је у великој мери одређен спољним и глобалнијим системским чиниоцима. Озбиљном критичком анализом стварног стања у којем се налазе села у Србији долази се до закључка да не постоје ни минимални системски предуслови за њихов одрживи друштвено-економски и културни развој. У таквим околностима опасно је и веома штетно подгрејавати лажне наде да су етно-села, лепа природа, здрава храна и традиционална сељачка гостопримљивост довољни услови за профитабилан сеоски туризам, а поготово за одрживи интегрални развој сеоских простора – у економском, демографском, социјалном и културном погледу.

Модел одрживој руралној развоја подразумева очување еколошких предности сеоских подручја и јасно профилисан локални културни идентитет без којих се не могу очекивати туристи из урбаних средина. Први је аксиом озбиљне промоције сеоског туризма у Србији сазнање да туристички привлачно може да постане само оно село које је већ пре тога (п)остало пожељна животна средина за оне који су у њему стално настањени. Просто додавање помодних маркетиншких префикса (као што су „етно“ или „еко“ или нешто слично), без стварне додате вредности таквој туристичкој понуди, може више да штети него да користи – угледу или интересу – села, сељака, народа или државе Србије.

Кад би се подробније истражило порекло новца којим су по Србији грађена нова етно-села и разни други објекти са „етно“ префиксом видело би се да се ради о пројектима који од почетка нису постављени на здраве правне, економске и културне темеље, да је њих саме потребно вештачки одржавати, пре него што би они постали ослонац самоодрживог развоја сеоских простора. Најбоља је опција ако су њихови власници људи који су у иностранству зарадили толико пуно новца да себи могу да приуште

задовољство и луксуз да у свом завичају сами субвенционишу нешто што су видели да на самоодржив начин функционише у богатим европским земљама. Много је горе, а то није тако ретко, када се у такве пројекте упуштају домаћи актери који с њима маскирају капитал који је сумњиво стечен на криминалном економском и корумпираном политичком тржишту. Најопасније је за оне наивне када поверују да своју малу и тешко стечену уштеђевину могу сачувати и увећати улагањем у помодне етно-пројекте који данас, код нас, углавном, привлаче разне новобогаташе – било као власнике-инвеститоре, било као њихове клијенте.

Пошто су код нас и власници-инвеститори и клијенти-посетиоци етно-села често културно ускраћени за самостално препознавање и спонтано уважавање оних културних вредности које имају идентитетски значај за конкретне локалне средине, неопходна је системска институционална потпора таквим вредностима одговарајућим мерама економске инвестиционе, пореске, аграрно-руралне и културно-просветне развојне политике.

У том контексту би етно-села, у спрези са сеоским туризмом, могла да представљају један вид додатних спољних подстицаја одрживом развоју само оних села која су и без тога одржива и перспективна, пошто су очувала своје витално становништво, имају очувано и плодно земљиште, чисте воде и здраву природну средину. То су села у којима је здрава локална сеоска и општинска заједница, која је способна да организује и очува своје задруге и удружења предузимљивих мештана који су способни не само да сами решавају проблеме који од њих зависе него и да другима служе као пример како се може више и боље и у тешким околностима.

Таквим друштвено здравим срединама не само што нису потребни, него би могли да буду веома штетни сумњиви и споља унети проблематични етно-пројекти. Благотворни су само они сеоски етно-пројекти који изничу из здравог домаћег семена, на аутохтоној културној традицији поштених сеоских домаћина, који својим угледом међу онима који их добро познају гарантују квалитет који заслужује да се означи као битно својство етничког карактера и културног идентитета у њиховом најбољем смислу и облику. Таквих здравих етно-пројеката у Србији има, упркос свему ономе што их на разне начине омета и компромитује. Има их у свим крајевима Србије, у свим њеним регионима, локалним и етничким заједницама. То су они етно-пројекти који никад немају само туристичку намену, већ представљају израз аутентичних потреба и културног идентитета својих локалних средина и њихових житеља. Као такви су и привлачни за културно пробирљивије туристе.

ЛИТЕРАТУРА

- Мендрас Хенри (1986): *Сељачка друштво*, Напријед, Загреб.
- Митровић Милован (1989): *Наше село, између прошлости и будућности*, Научна књига, Београд.
- Митровић Милован (1998): *Српско село, Прилози социологији традиционалног српског друштва*, Магица српска, Нови Сад.
- Митровић Милован (1999): *Социологија села*, Српско социолошко друштво, Београд.
- Митровић Милован (2015): *Села у Србији, Промене структуре и проблеми одрживог развоја*, Републички завод за статистику, Београд.
- Redfield Robert (1956): *Peasant society and culture, An antropological approach to civilization*, Univ. of Chicago Press, Chicago.
- Shanin Teodor (ed.) (1971): *Peasants and Peasant Societies*, Penguin Education, Penguin Education, Introduction.
- Шанин Тиодор (1981): „Дефинисање сељака (Концептуализација и деконцептуализација старог и новог у марксистичкој расправи)“ *Марксистичка мисао*, бр. 1.

Milovan M. Mitrović

ETNO VILLAGES AND CULTURAL IDENTITY

S u m m a r y

In this essay the author points out the need to preserve the authentic cultural identity of local rural communities under the circumstances of commercial promotion of the so called *ethnic villages* in Serbia. The basic premise is that these, rather slick, ethnic villages in Serbia are emerging randomly, mostly by renovating old or building new facilities in rural areas, often completely differing from local architectural or some other cultural tradition.

In conclusion, the various alternative measures of cultural policies are taken into consideration, in effort to reconcile economical and commercial interests of the owners of ethno village properties, with national, regional and local cultural models and values that are important for identity.

Key words: ethno villages, cultural identity, rural culture, sustainable development